

Könyvszemle

Irodalom és filozófia, Madách példáján

„Dante, Goethe és mások verseiben a filozófiikum csak eszköz, és nem cél; az eszme csak szerény szolgálja színeknek, érzéseknek. Madáchnál színek, érzések szolgálják az Eszmét. . . Ez filozófia, mert kritika, felül a századok hangulatain; világkritika; de hogy tud ez egyúttal költészet is lenni?” Máté Zsuzsanna könyvének ugrópontja Babits Mihály idézett gondolata. Amit Babits karcsú esszéje téziszszerűen megfogalmaz – hogy tehát *Az ember tragédiájá*-ban kivételes egységbe olvad irodalom és filozófia, azaz a mű úgy válik filozófiává, hogy közben ugyanakkor irodalom is marad –, annak a terjedelmes monográfia részletes bizonyítását kísérli meg. A cím, *A bölcsélet át lényegülése esztétikum* má, azonnal elárulja a munka határozott előföltevést, hogy tudniillik a két szellemi szféra között igenis lehetséges közvetlen átjárás: a filozófia irodalom má „lényegülhet át”. Ez a lehetőség pedig Madách Imre művében úgy mond paradigmaticusan valósul meg.

A vállalkozás, mondjuk el bevezetésként, jellegzetesen határterületen született munka: a filozófiai esztétika és az irodalomtörténet metszéspontjában áll. Máté Zsuzsanna eredetileg esztétikatörténész; eddigi meghatározó munkái a magyar esztétikai hagyomány egyes teljesítményeinek föltárását vállalták magukra. Önálló kötetet szentelt a századelő

és a két háború közti korszak esztétikai elméleteinek (*Abszolútum a művészetfilozófiában századunk első felében*, 1994), tanulmánygyűjteményt tett közzé a fiatal Fülep Lajos művészetfilozófiájáról (*„Szép eszéről, szép lelkéről...”*, 1995), monográfiában dolgozta föl Sík Sándor életművét (*Sík Sándor – a szépíró, az irodalomtudós és az esztéta*, 2005). Az elmúlt évtizedben ugyanakkor bekapcsolódott a hazai irodalomtörténet nagy hagyományú kutatási áramába, a Madách-kutatásba is. Előbb tanulmánygyűjteményt publikált *Az ember tragédiájá*-ról (*Madách Imre, a poeta philosophus*, 2004) majd szerzőtársával, Bene Kálmánnal együtt részletes vizsgálat alá vonta Madách lírai életművét (*Madách Imre lírája*, 2008). Mostani nagyszabású munkája a két törekvés szintetikus összekapcsolását kísérli meg: a teljes madáchi életmű filológiai mélységben földolgozott és a kiterjedt Madách-irodalom korábbi teljesítményeit is gazdagon fölhasználva értelmezett anyagát – azaz *par excellence* irodalomtörténeti fókuszú megközelítés eredményeit – a filozófiai és irodalom viszonyára vonatkozó normatív teória – azaz *par excellence* művészetfilozófiai-esztétikai elmélet – keretei közé illeszti.

A monográfia három nagy részre oszlik. Az első – leghosszabb, szinte önálló kötetnyi terjedelmű – rész a szerző által magára vállalt feladatot végzi el: különféle szempontokból igyekszik bemutatni a folyamatot, ahogy *A tragédiá*-ban megképződik filozófiikum és irodalom egysége. A második rész tárgya a

madáchi líra hasonló elemzése: a korábban inkább csupán a fő mű háttéréként figyelemre méltatott Madách-versek közelebbi vizsgálatával bölcsélet és esztétikum újabb kapcsolódási kísérletét veszi szemügyre. A harmadik rész végül az elemzett „átlényegülés” lehetőségére vonatkozó, egymással ellentétes művészetfilozófiai teóriák szembesítését végzi el: Platóntól a német romantikusokon keresztül Arthur Dantóig szemlélve a vonatkozó elméleteket. Az első rész fejezeteinek túlnyomó többsége és a harmadik rész inkább esztétikai megközelítésben érdekelt, a második rész és az első rész zárófejezete – ez utóbbi *A tragédia* recepciótörténetének összefoglalására és egyes megnyilvánulásainak részletesebb elemzésére vállalkozik – viszont inkább irodalomtörténeti megközelítésről tanúskodik. A két szempont azonban nem kerül egymással ellentétbe: egységbe foglalja őket Máté végig határozottan érvényesített hermeneutikai szemlélete.

A tragédia „filozófiájának” hagyományos irodalomtörténeti megközelítései jellemzően a művet ért bölcséleti hatásoknak és a művel párhuzamba állítható bölcseszövegek enumerációjára szorítkoznak. Így szokás olvasni, egyfelől – a hatások sorában –, a Madáchot ért kanti–hegeli, romantikus, pozitivisták, vulgármaterialisták vagy vitalisták hatásoktól, másfelől – a párhuzamok között –, *A tragédia* vicói, milli, kierkegaard-i, spengleri vagy egzisztencialista párhuzamairól. A mű filozófiáját keresve Máté nem ezt az utat követi: a dráma „hermeneutikai föltölthetőségét” előföltételezve és kiaknázva, a műben három gondolati beállítottságot különít el egymástól, és ezek érvényesülését a mű nyolc filozófiai problémakörében követi végig. *A tragédia* filozofikumában, fejtegeti, három gondolati beállítottság érhető tetten: a metafizikai, a vele szem-

beállított antimetafizikai, végül a mindkettőt meghaladó életbölcseleti-„életgyakorlati” beállítottság. A három – sorrendben, jellemzően Ádám, Lucifer és az Úr szavaiban tettenérhető – beállítottság vitája pedig nyolc filozófiai problémakörben mutatkozik meg. Ez a nyolc problémakör – a monográfia részletes elemzés alá vonja őket –: a Van és a Kell világa, az anyag és szellem, az eszme megvalósíthatósága és megvalósíthatatlansága, az értelmesség és értelemnélküliség, a bizonyosság és bizonytalanság, a szabad akarat és determináció, a dualizmus és monizmus, az abszolút és relatív. A gondolatmenet következtetése szerint *A tragédia* nem képez szisztematikus gondolatrendszert vagy konzekvensz bölcseleti elméletet: filozofikuma irodalmi alkotásá átformált sajátos filozófiai hermeneutika.

A harmadik rész – kurta ismertetésünkben idézzük föl most rögtön ezt – előbb a filozófia–irodalom-viszony néhány paradigmatisz bölcselettörténeti megoldására utal, utóbb a madáchi mű mögött valószínűleg meghúzódó elméletet körvonalazza. Az inkább esszéisztikus, semmint monografikus áttekintés két főszereplője Platón és Danto. A filozófiát és művészetet/irodalmat, ismeretesen, mindketten élesen szembeállítják egymással: a művészet bölcséleti leértékelésére épülő hagyomány kezdetén Platón áll, a filozófiát pedig egyenesen a művészet kismimizésével vádoló elmélet pedig Dantótól való. A monográfia szerzője velük – a filozófiát és művészetet szembeállító vonulattal – a kettő kapcsolatát megfogalmazó vonulatot állítja szembe: munkájának előföltétele, láttuk, éppen a két szellemi szféra kompatibilitása. Az érvelés szerint Madách poétikájára főként a korai jénei–német romantikusok fölfogása hatott. *A tragédia*, úgymond, a művészet/költészet és filozófia teljes homogenizációját/

integrációját megfogalmazó Schlegelek és Novalis nézeteinek tökéletes megvalósulása-ként értelmezhető.

Az első rész zárófejezete és a második rész a markánsan esztétikai megközelítés mellett az irodalomtörténet eredményeit hasznosítja. Az első rész zárófejezete *A tragédia* másfél évszázados hatástörténetét idézi meg: a szöveggel szoros kapcsolatban maradó illusztráció, a szöveget más művészeti ágba átültető adaptáció, illetve a mű gondolatait fölhasználó továbbírás megnyilvánulásait számba véve. Az elemzés egy-egy részletesebb példát hoz a három területről: egyrészt *A tragédia* könyvillusztrációit értékeli Than Mórtól Kass Jánosig, másrészt a Paulay Ede-féle ősbemutatójának problémáit elemzi, harmadrészt az első továbbírást, Czóbel Minka század eleji „regényes költeményét”, a *Donna Juanná*-t mutatja be. A második rész a lírikus Madáchoz állítja előtérbe: az önálló figyelemre nemigen méltatott versek elemzésére vállalkozik. A hagyományos irodalomtörténeti értékelés a terjedelmileg nem is csekély – mintegy háromszáz verset számláló – lírai életművet fejlődéstörténeti kontextusba helyezi, és eszköz-

funkcióban fogja föl: Madách életrajzi forrulatának „bizonyítékaként” használja, illetve *A tragédia* tematikus-motivikus-gondolati analógiáit keresi benne. Máté most kivételes elemző figyelemben részesíti a verseket: a bölcséleti problémák esztétikai megformálását fogja vallatónak bennük. Noha egy-egy darabját jelentősebbnek látja, a líra egészét összességében *A tragédiában* hibátlanul sikeres „átlényegítés” sikerületlen kísérletének ítéli.

Máté Zsuzsanna közel hatszáz oldalas – csaknem harmincoldalnyi irodalomjegyzékkel és mintegy ezerkétszáz lábjegyzettel fölszerelt – monográfiája nem könnyű olvasmány. A műszöveg közelében maradó elemző figyelem és a teóriák iránti nyitottsága azonban figyelemre méltó teljesítménnyé avatja. Egy-szerre lehet fontos olvasmánya az irodalomtörténet művelőinek és az esztétika iránt érdeklődőknek. (*Máté Zsuzsanna: A bölcsélet átlényegülése esztétikumká – középpontban Madách Imre Az ember tragédiája című művével. [Madách Könyvtár, Új folyam, 81] Szeged: Madách Irodalmi Társaság, 2013.*)

Percz László
filozófiatörténész

Emlék, emlékezet, életút

Szerb Antal – aki nemzedékeket tanított olvasni –, azt állította, hogy az irodalom nem más, mint a lélek válasza a sorsra. Vagyis az ember szembenézése a saját életével. Szembenézés azzal, ami egyedül fontos.

A huszonhat szaktanulmányt magában foglaló kötet középpontjában persze nem az irodalom, hanem az emberi élet és tapasztalat, a visszaemlékezések, önéletrások, életútinterjúk és írásos dokumentumokból rekonstruált élettörténetek, egy-egy hivatását, vallását vagy politikai identitását felvállaló személyiség

bemutatása, sorsa áll. A tanulmányok egyik fele tehát a szembenézés a személyes élet úgymond fontos dolgaival, a másik fele a megélt történelmi korról, társadalmi helyzettel való szembesítés igényéből fakad. Az életrajzi visszaemlékezés, élettörténet, önéletrajz a szembenézés, az értékelő szelektálás műfaja, a személyes élményeket, írásos dokumentumokat feldolgozó társadalomkutató feladata pedig az, hogy általánosító következtetéseket vonjon le a személyes emlékekből, dokumentumokból, az egyéni sorsok konfliktusaira adott válaszokból. Azaz: az egyéni emlékezet és cselekvés szembesítése a szűkebb-tágabb

közösségek morális, etikai elvárásaival, mentalitásával, tetteivel. A leíró, elemző vagy az összegzés igényével létrehozott írásokból az is kiderül, hogy az egyén emlékei dinamikus, rekonstruktív és olykor önigazoló folyamatként alakulnak, amelynek a kutató maga is részese, nemcsak együttérző hallgatója, hanem alakítója, olykor az interjúalany „szövetéses” társa is.

Ez a több társadalomkutatót (néprajzost, történészt, szociológust és irodalmárt) megszólaltató tanulmánykötet, mely az ELTE Néprajzi Intézete oktatóinak közreműködésével, Deáky Zita és Smid Bernadett szerkesztői munkája által, az Emberi Erőforrások Minisztériuma támogatásával jött létre, a személyes életút és az adott kor gazdasági, politikai, szociális viszonyainak egymásra hatását is tükrözi. Bemutatására – szerencsés módon – az ELTE néprajzi tanszékei fennállásának 80. évfordulós ünnepségén került sor. A címben megfogalmazott egészen tág szemhatárú, még néprajzi/folklorisztikai szempontból is igen összetett témát – amely időről-időre a tudományos vizsgálatok és a társadalmpolitika érdeklődésének homlokterébe kerül –, négy országos pályázat előzte meg a közelmúltban: *Életút* (2011), *Hogyan őriztük meg...* (2012), *Életünk* (2013), valamint a Néprajzi Társaság által meghirdetett Tradíció Néprajzi Gyűjtő Pályázat (2013). Az első három pályázatra beküldött négyezer írásból a legjobbakat két antológiában adta közre az Emberi Erőforrások Minisztériuma Szociális és Ifjúságügyért felelős államtitkársága, majd ezt egy, az ELTE Néprajzi Intézete által *Életrajz, önéletrész, emlékezet* címmel megrendezett tudományos tanácskozás követte 2013 novemberében. E konferencia előadásai, valamint a Néprajzi Tanszék oktatóinak, egykori vagy frissen végzett, illetve aktív hallgatóinak írásai adják a

kötet felét, kiegészülve antropológusok, történészek, muzeológusok, levéltári kutatók dolgozataival.

A tanulmányok egészen különböző nézőpontokból vizsgálóan rá az egyén és szűkebb/tágabb közössége időben változó viszonyára, az egyéni életút/sors gyorsan változó reprezentációs szintjeire: a hivatalos iratoktól, jegyzőkönyvektől, magánlevelektől, családi krónikáktól, naplóktól, családi fényképektől és dokumentumfilmekről kezdve a történelmi traumákat feldolgozó interjúkon, néprajzi gyűjtéseken át az írásos önvallomásokig, regényekig vagy a világhálón létesített Facebook-oldalakig.

Nem volt könnyű dolga a kötet szerkesztőinek, Deáky Zitának és Smid Bernadettnek, amikor a különböző érdeklődésű és szakmai státusú szerzők tanulmányait megpróbálták nagyobb tematikus fejezetekbe sorolni. Ezek a következők:

Szerkesztői előszó

1. Az idő és az élet (4 tanulmány)
2. Politika, gondolkodás, társadalom, egyéni életút (6 tanulmány)
3. Polgári törekvések (3 tanulmány)
4. Falusi élet – élettörténetek (5 tanulmány)
5. Hallgatóink írásai (6 tanulmány)
6. Életutak az interneten (1 tanulmány)

Utószó: Életek esszenciája – a 20. század személyes élettörténetekben (1 tanulmány)

Nincs módomban arra, hogy az igen tanulságos kötet változatos tematikájú, bár korántsem azonos színvonalú és tudományos léptékű írásairól egyenként szóljak; inkább azt mondanám el, hogy nekem, aki az elmúlt negyven év során elég alaposan beleástam magam az életrajzi módszer, az élettörténet, önéletrajz, személyes emlékek (*personal document*) néprajzi/folklorisztikai szempontú elemzésének témájába, mi újat adott ez az összeállítás. Erre

a kiindulási pontra sarkallnak a kötet szerkesztői is, akik azt remélik, hogy tanulmánygyűjteményük „*új szempontokat is felvet és új kutatási irányt jelölhet ki és vitákat indíthat el.*”

A hagyományos néprajzi felfogáshoz képest a dolgozatok felében valóban újszerű a téma, a szemléletmód és a módszer; csak helyeselhető az új források keresésének igénye, és a „nyitás” a paraszti társadalomból a falusi iparos, értelmiségi (papok, tanítók) és az ipari munkásság (olajosok), sőt a mérnökök, illetve az írók (Márai Sándor, Mécs László, Tompa Andrea) vagy a naiv festő, Győri Elek felé. A társadalomkutatói, történeti szempontrendszer előtérbe kerülése már a fejezet-, illetve tanulmánycímekből is érzékelhető. Örömmel tapasztalhatjuk, hogy az utóbbi évtizedben elsősorban a kolozsvári néprajzi és antropológiai tanszéken Keszeg Vilmos által vezetett vizsgálatoknak, az ő és tanítványai munkáinak vagy Bögre Zsuzsanna szociológus történeti aspektusú kiadványainak köszönhetően milyen változatos és gazdag az életút- és emlékezetkutatás, a 20. század sorsfordító, traumatizáló, elhallgatott vagy elhallgattatott eseményeit elemző írások bibliográfiája.

Ugyanakkor arról is árulkodik a tanulmányok szakirodalma, hogy a szerzők, különösen a legfiatalabbak, szívesebben fordulnak a „befutott” hazai és külföldi történészek, szociológusok, elbeszélés- és kultúrakutatók elméleti megállapításai felé, s kevésbé ismerik, használják a hazai forrásokat, nevezetesen a népi önéletírás-elemzéseket, a naiv életrajz-, élettörténet-kiadásokat. Az utóbbi másfél-két évtizedben lezajlott paradigmaváltás következtében kevésbé érvényesülnek azok a hagyományosabb néprajzos/folklorista elemzési szempontok, amelyeket a 4. fejezetbe sorolt tanulmányokban találunk. Az élettörténetek,

személyes sorsok lelki/érzelmi vonatkozású, identitást építő és magyarázó jellegét leginkább Turai Tünde, Kótyuk Erzsébet, Lanczendorfer Zsuzsanna és Incze Alíz tanulmányának elemző, kommentáló részletei tárják fel. Bárh Dániel – az új- és legújabb kori témaválasztástól eltérően – egy a 18. század első felében élt székelyföldi római katolikus pap életútjának rekonstrukciójára vállalkozott periratok, életteli tanúvallomások és a megváltott pap kegyelmi kérvénye alapján, abban a reményben, hogy a 18. századi köznépi biográfiák rekonstrukciója, illetve a falusi alsópapság mindennapi életterének feltárása szempontjából is sikerül néhány tanulságos lehetőséget felvillantania.

Nem lepett meg, mert nemcsak olvasmányélményekből tudtam róla, de gyűjtéseim során magam is tapasztaltam, s a lágerefolklor feldolgozásánál hangsúlyoztuk is, hogy az egyéni identitás felépítésében és megőrzésében, az elszenvedett traumák feldolgozásában milyen nagy szerepet játszik a vallásos hit. Ezért igen közel állnak hozzám a kötet e tárgykörben készült írásai (például Bögre Zsuzsanna és Iancu Laura tanulmánya).

Minden összevetve: a Néprajzi Intézet oktatóinak, egykori vagy mostani hallgatóinak sikerült olyan, a társtudományok eredményeit is bemutató tanulmánygyűjteményt létrehozniuk, amely bár megváltozott szempontrendszerrel, új források és módszerek bevonásával készült, mintegy folytatása annak a munkának, amelyet a 70-es évektől kezdődően (legutóbb pedig a hadifogolytáborok és lágerek egykori elszenvedőinek életét és folklorját bemutató könyvben Vasvári Zoltánnal együtt) magam is lelkesen végeztem.

Azt kívánom, hogy az ELTE Néprajzi Intézete által kiadott kötetnek, – melyet angol nyelvű összefoglalások és a szerzők listája tesz

teljessé – sok érdeklődő olvasója legyen, s néhány olyan néprajzos/folklorista, társadalomkutató, aki az itt felvetődő tudományos problémák kifejtésében, megoldásában részt vállal a jövőben (is)! (*Deáky Zita és Smid Ber-*

nadett szerkesztők: Emlék, emlékezet, életút. Budapest: ELTE BTK Néprajzi Intézet, 2014, 314 p.).

Küllös Imola
folklorikusat

IRODALOM

Bíró Gergely (vál. és szerk.) (2013): *Hogyan őriztük meg... Válogatás az Emberi Erőforrások Minisztériuma a házasság megőrzéséről szóló pályázatának díjnyertes műveiből.* Magyar Napló – Írott Szó Alapítvány, Budapest

Hoppál Mihály – Küllös Imola – Manga János (szerk.) (1974): *Emléki hagyomány... Önéletírások.* Gondolat, Budapest

Jámborné Balog Tünde – Urbán Péter (szerk.) (2013): *Sorsfordulók. Válogatás az Emberi Erőforrások Minisztériuma Életút pályázatának díjnyertes műveiből.* Magyar Napló–Írott Szó Alapítvány, Budapest.

Küllös Imola – Vasvári Zoltán (2006): *Aldozatok. A második világháborús hadifogolytáborok és a szatáni légerek folklórából.* Európai Folklor Intézet – LHMattan, Budapest

A büntetés mint végső eszköz

Az ELTE Eötvös Kiadó gondozásában megjelentetett, Gönczöl Katalin tiszteletére kiadott tanulmánykötet a magyar kriminológia fejlődésének mérföldköveit világítja meg az olvasó számára. A kötet közel negyven tanulmánya Gönczöl Katalin munkásságának egyes területeire referálva mutatja be a különböző kriminológiai történelmi, jogtörténelmi, jogszociológiai és büntetőjogi változásokat. A kötet kiadásának fő oka, hogy Gönczöl Katalin, az európai kriminológia egyik kiemelkedő alakja betöltötte 70. életévét. Munkássága az áldozatsegítés, a mediáció és a helyreállító igazságszolgáltatás területén radikális változást jelentett a magyar igazságszolgáltatásban csakúgy, mint reformgondolatai a büntetés-végrehajtás és utógondozás jogszabályozásában. Nemcsak mint oktató, kutató, jogalkotó és ombudsman, de mint az ELTE Kriminológia Tanszékének vezetője, az állampolgári jogok országgyűlési biztosa, az Igazságügyi Minisztérium büntetőpolitika elvi kérdéseit felelős miniszteri biztosa és mint az Igazságügyi és Rendészeti Minisztérium szakállamtitkára is rendkívüli eredményeket ért el.

A magyar kriminológia fejlődését tekintve Gönczöl Katalin több mint negyvenéves munkássága három nemzedékhez is köthető. A legmeghatározóbbak azok a Gönczöl Katalinnal kortárs szerzők és kollégák, akik biztosították a magyar kriminológia mint önálló diszciplína létjogosultságát, és formálták annak színterét. A következő generáció erős paradigmaváltást képvisel, amelyet egy új, kritikus hangnem jellemez. A harmadik generációs fiatal szerzők munkáinak többsége az ünnepektől oktatói eredményeit tükrözi. Az alábbi rövid recenzióban Gönczöl Katalin kollegáinak és tanítványainak munkáit mutatom be, melyek a fontosabb jogalkotói, kutatói és oktatói tevékenységéhez és együttműködésükhöz kötődnek.

Az első nemzedék kutatóinak tanulmányai mintegy visszatekintésként referálnak a büntetőelmélet és gyakorlat különböző változásaira. Ferge Zsuzsa a büntető állam megjelenésének és a kétvágányú igazságszolgáltatás kialakulásának szociálpolitikai körülményeit mutatja be, mintegy kontextuális háttérrel nyújtva a további elemzésekhez. Számos olyan szerző kutatta a bűnismétlés társadalmi okait, akik kritikusan vizsgálták a

populista büntetőpolitika eszközrendszerét. Egyike ezeknek Somlai Péter, aki a kötetben szereplő tanulmányában ezekre a változásokra keres magyarázatot Émile Durkheim és Jürgen Habermas teóriái mentén, különválasztva a rendszerintegráció és a szociális integráció mechanizmusait. A szociálpolitikai kérdéseken túl a laudált, mint a Magyar Kriminológiai Társaság elnöke, számos kiemelkedő kutatóval dolgozott együtt a jogalkalmazás területén, például Finszter Gézával, aki ebben az írásában a posztranzicionális jogállamot feltérképezve nyújt útmutatót a büntetőgyakorlat különböző lépcsőin keresztül a populáris büntetőpolitika felé vezető úton. Referál a büntetőjog alkalmazóinak morális felelősségére, kiemelve Gönczöl Katalint mint a magyar állampolgári jogok biztosi hivatalának megteremtőjét. Ugyancsak az értekezésben felvázolt struktúrába illeszthetőek azok a tanulmányok, amelyek a jogalkotás és joggyakorlat különböző szerepköreire reflektálnak ebben a kötetben.

A jogalkotás keretein belül Lévay Miklós tanulmánya tisztázza a punitás fogalmát, és rámutat olyan értelmezésbeli különbségekre, amelyek a mai kriminálpolitikai változások eredményei. Nagy Ferenc a büntetőjogban követhető tendenciákat tárja elénk a kockázati társadalom függvényében. A szerző történeti áttekintésben mutatja be a jogállami büntetőjog erőzójának tüneteit és a bűnmegelőzés kiszélesedő értelmezési körét, amelyeket politikai célok megvalósításának eszközeként jellemez. Az ebből kialakuló jogbiztonság hiányáról ír Bárándy Péter, aki Gönczöl Katalinnal együttműködve számos jogalkotói változást eszközölt, illetve készített elő az Igazságügyi Minisztériumban (ilyen volt például a bűnmegelőzés új rendszerének kialakítása). Bárándy tanulmánya veti fel a jogállami ga-

ranciák kérdését a Btk.-ban, utalva az alkotmányosság problémájára. Nemcsak megkérdőjelezi az Alaptörvény jogkorlátozó szerepét a kényszergyógykezelés jogszabályozásában, de azt is megmutatja, hogy az hogyan sértetheti az arányosítás és egyéniesítés lehetőségét, csökkentve ezzel az általános jogbiztonságot. A jogalkotás és joggyakorlat kérdéskörét boncolgatva merül fel a legfőbb ügyész szerepének kérdése, amely Bócz Endre tanulmánya szerint komoly veszélyt hordoz a közbizalom szempontjából az új Alaptörvény módosítása óta. Ugyanez a veszély fenyeget az ügyészségi beszámoló készítésére vonatkozó szabályozások kapcsán, amelyek nem zárják ki a politikai elfogultság gyanúját.

Ennek a kutatógenerációnak kiemelkedő szerepe volt a bűnmegelőzés stratégiájának megvalósításában, ahogyan ez Gönczöl Katalin eredményeit méltatva több tanulmány témájában is megfogalmazódik. Kerecsi Klára és Gosztonyi Márton a romák társadalmi beilleszkedését illetően utalnak a büntetőpolitika korlátaira, és felhívják a figyelmet az integráció és együttműködés hatékonyságára. Ugyanezt teszi a szerzők közül Simon Dávid és Tausz Katalin is, akik konfliktuskezelő módszerként elemzik a kooperatív stratégia modelljét. A Gönczöl Katalin és munkatársai által kidolgozott nemzeti bűnmegelőzési stratégiára referál az a kritikus elemzés, amelyben Hans-Jürgen Kerner a stratégia gyakorlati megvalósításának problémáit tárgyalja egyfajta német szkepticizmussal, utalva annak pragmatikus korlátaira. Szintén kritikus hangvételű Virág György tanulmánya, amely az agressziót mint kutatási témát írja le, és amelyben az erőszak kialakulásának okait és annak kutatási területeit rendszerezi. Korinek László a bűnmegelőzés technikai aspektusait vizsgálja a megelőzés eszközrendszerében.

Kitér az adatgyűjtéssel járó potenciális visszaélések tárgyalására, nyomatékositva a törvényesség, a költséghatékonyság, a technikai biztonság, valamint az ellenőrizhetőség követelményeinek egyensúlyát. Meglepő és szokatlan témát dolgoz fel Bárd Károly az esküdtszék lehetőségének dilemmáiról szóló esszéje, felvillantva a bírói pártatlanság garanciájának kérdését.

A büntetés-végrehajtási folyamat egyik kényes kérdéskörét veti fel Erdei Árpád, aki az elterelés elvi és gyakorlati kérdéseit feszegeti a közvetítői eljárás kapcsán, csakúgy, mint Alenka Šelih, aki a posztmodern állam kriminálpolitikájának emberjogi aspektusait járja körül. Emellett a kriminálpolitika fejlődéstörténetének illusztrációjaként is olvasható Lőrincz József és Mezey Barna börtönügyi és börtönszemélyzeti történeti elemzése. A büntetőgyakorlat záróakkordjaként tárgyalt utógondozásról ír Vokó György csakúgy, mint az elmúlt húsz évre visszatekintő Vavró István. Irk Ferenc és Tóth Mihály a kriminológia új kutatási területeit vázolják fel, utalva a makrokriminalitás vagy az orvosi tevékenységek büntetőjogi aspektusaira.

A második szerzői generáció, amelyik láthatóan még kritikusabb hangnemet képvisel a tanulmányok között, konkrét elméleti kérdésköröket dolgoz fel aktuális, helyi, szociális környezetben. Az egyik leginkább elgondolkodtató elemzés Fleck Zoltán tollából a kultúra viselkedésbefolyásoló szerepét tárgyalja. A szerző olyan regionális specifikumok keresésére ösztönöz, amelyekkel megelőzhető a populista kriminálpolitikából adódó visszaélések lehetősége. Hasonlóan, kulturális és identitáshoz kötődő kérdéskört vitat Csepeli György és Murányi István antiszemitizmusról írt szociológiai elemzése. Szintén ebben a generációban dolgozott Csemáné

Várad Erika, Görgényi Ilona, Kadlót Erzsébet és Róth Erika. Többségük kritikus hangnemben a transzparencia kérdéskörét tárgyalja, mint Róth is, aki a móri bűneset kapcsán utal az ügyészi döntések számonkérhetőségének hiányára. Ehhez kapcsolódik Ligeti Miklós felvetése, amelyben az ügyészség elszámoltathatóságát bírálja, és javasolja az ügyészi döntésekkel szembeni jogorvoslat lehetőségének megteremtését. Nemzetközi kitekintésként színesíti a lengyel büntetőpolitika példájával Krzysztof Krajewski a közbiztonság és a jogvédelem gyakorlatának elmentmondásosságát a bűnözéskontroll gyakorlatában. Ehhez kapcsolható Németh Zsolt értekezése is a közösségi rendészet szerepköréről, kiemelve a gyermekvédelem és a cigánysággal való együttműködés kötelezettségeit. Végül hasonlóan aggódó hangvételű Nagy Mariannának az intézményi autonómia korlátozásáról írt gondolatmenete, amelyben a szerző az állam hatáskörének kérdéseit feszegeti a felsőoktatás színterén.

A kiadvány fiatalabb szerzői interdiszciplináris szemszögből, konkrét példákkal vetnek fel aktuális kérdésköröket a magyar kriminológia területén. Többségük a büntetőpopulizmusra vonatkozó eseteket tárgyal, mint Kabódi Csaba, aki figyelmeztet a politikai klíma hatására a szabadságvesztés gyakorlatában, amit Víg Dávid a grúziai példával kapcsolatos írása is megerősít. Víg párhuzamot von a magyar és grúz érték szerkezet között, és közvetve figyelmeztet a lehetséges büntetőpolitikai kockázatokra. Hasonlóan a büntetés-végrehajtás és bűnmegelőzés politizálódását és privatizációját kritizálja Borbíró Andrea a kockázati társadalom bűnözéskontrolljának piacodosásán keresztül. Elemzésében az ünnepektől munkája nyomán világítja meg mindennek ellentmondásait és társadalmi kirekesz-

tésre vonatkozó hatásait. Szintén ebben a kontextusban fest körképet Domokos Andrea, Gedeon Valéria, Győri Csaba és Inzelt Éva, aki például felhívja a szakma figyelmét a féhérgalléros bűnözés romboló társadalmi hatásaira. A kötet egyik legstrukturáltabb írása Bárd Petra elemzése a gyűlölet-bűncselekmények sorozatáról. Erdős Virág idézeteivel tüzdelve, a 2013 őszen tárgyalt, morális pánikot keltő sajtóbábonyi bűneset alapján mutatja be lépésről lépésre a büntetőfolyamat hiányosságait. Kiemeli a jogszabályok, a bírótság és az ügyészség fogyatékoságait, valamint a jogvédelem és transzparencia hiányát: ezzel is hangsúlyozva az állam felelősségét, amely a társadalmi problémák orvoslásának hiányában kockáztatja az igazságyakorlatba

vetett általános bizalmat, erősítve ezzel a ki-rekesztés lehetőségét. Egységében a kiadvány nemcsak Gönczöl Katalin empirikus munkásságát, jogalkotói és kriminálpolitikai nézeteit dicséri, de sokszínű összefoglalóként is szolgálhat a magyar kriminológia aktuális témakörei iránt érdeklődők számára. (*Borbíró Andrea – Inzelt Éva – Kerecsi Klára – Lévy Miklós – Podoletz Léna szerkesztők: A büntető hatalom korlátainak megtartása: a büntetés mint végső eszköz. Tanulmányok Gönczöl Katalin tiszteletére. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó, 2014. 499 p., http://www.eltereader.hu/medial/2014/05/Gonczol_READER.pdf*)

Nagy Veronika

PhD-hallgató, DCGC doktori program
(Doctorate on Global and Cultural Criminology)

Európai közgazdaságtan

Szokatlan szópárosítás alkotja Csaba László legújabb könyvének címét: az európai jelző után ugyanis a gazdasági kérdések iránt érdeklődő olvasó valami olyant vár, amely a térség gazdasági közösségének meghatározott kérdéseivel kapcsolatos, mint például közösségi politikák, intézmények működése, szabályozás stb. Ehhez képest a tartalomra utaló második szó egyáltalán nem konkrét és gyakorlatias, hanem nagyon is elméleti és általános, mivel a tudományszak egészét jelöli ki. Ezért aztán az elemi érdeklődés már a könyv fellapozása előtt jelentkezik, mondván: mit is takarhat ez az egyáltalán nem szokványos párosítás. Szerencsére a felkeltett érdeklődés nem lohad le az olvasás elkezdése után sem, a szerző egyáltalán nem szokványos gondolatai új és új kihívásokat hoznak.

Csaba László vállalkozása nem mindennapi, mert nemcsak a *mainstream* közgazdaságtan bírálataira vállalkozott ebben a könyv-

ben, hanem az új közgazdasági paradigma körvonalait is megkísérli felvázolni. Kétségkívül merész és kockázatos vállalkozás egy akadémiai közgazdásztól, hogy kimondja: „meztelen a király”, mivel a főirányú közgazdaságtan nem képes elfogadható válaszokat adni az elmúlt évek égető kérdéseire (sőt sok esetben még a kérdések létjogosultságát is vitatta). Az *Európai közgazdaságtan* a szükséges alapvetések (témakijelölés, módszertan, felépítés) mellett négy érdemi részt tartalmaz: a 3–6. fejezeteket. Vegyük ezeket röviden sorra.

Hiba lenne szó nélkül hagyni a könyv második fejezetét, ugyanis ebben a rövid fejezetben a szerző igen fontos megállapításokat tesz. Csaba – a késői osztrák iskola hagyományaira támaszkodva – abból indul ki, hogy a gazdasági folyamatok szabad emberek racionális és sokszor irracionális döntéseiből állnak össze. Az egymásra ható egyéni döntések nem teszik lehetővé, hogy a mikroszintű viselkedésekből makroszintre lehessen általánosítani. A makrofolyamatok nem ismételhethők

meg tetszés szerint, és így kísérleti úton nem ellenőrizhetőek, és ezért megbízhatóan nem is jelezhetőek előre.

A 3. fejezet azt a kérdést boncolgatja, hogy vajon milyen sajátos európai tartalom lelhető fel a mai közgazdaság-tudományban. Csaba szerint a világ közgazdaságtanát ma a túlzott formalizmus, a matematikai nyelven történő kifejtés egyeduralkodóvá válása jellemzi. S csak azok a témák számítanak és tartoznak a „kemény tudomány” körébe, amelyek ezzel a kifinomult matematikai és statisztikai módszerrel vizsgálhatóak. A neoklasszikus szintézis alapján álló közgazdaságtan sürgős megújítására lenne szükség ahhoz, hogy reflektálni tudjon a gyakorlat által felvetett fontos kérdésekre. A módszertani megújulás Csaba László szerint lehetséges, „van élet a neoklasszikus szintézisen túl is”. Mit kell ehhez tenni? Először is tudomásul kell venni, hogy a közgazdaság-tudomány nem törekedhet mindenhol alkalmazható és mindenütt érvényes összefüggések meghatározására. Továbbá, nem választhat aszerint témát magának, hogy az mindenképpen számszerűsíthető és modellezhető legyen. Tudomásul kell venni, hogy sok olyan fontos terület van, ahol nemcsak hogy nem lehetséges a matematizálás, de nem is szükséges, mert általa nem jutunk közelebb a meghatározó összefüggések megértéséhez.

A megújításhoz lehet és kell is támaszkodni a hagyományokra, mégpedig az európai hagyományokra. Az amerikai befolyás dominanciája elfeledtette velünk, hogy az elmúlt kétszáz esztendőben milyen fontos ismeretek, szakmai értékek halmozódtak fel a klasszikus közgazdaságtantól, a német történeti iskolán át, a szociális piacgazdaság elméletéig. Az új közgazdaságtannak tehát szükségképpen kell alapozni az európai hagyományokra és elemzési keretekre:

„Az európai közgazdaságtan megalkotása ezért kutatási program. Céljai közé tartozik az európai elemzési hagyományok újraelemzése, vagyis a nemzetgazdaság mint elemzési egység visszahelyezése jogaiába. Hasonlóképp a hagyományok szellemében az elemzés témája sem mellékes: a társadalom számára fontos, döntésekben használható, releváns közgazdaságtan kialakítására törekszünk.” (64.)

Nos, tulajdonképpen ez a mondat magyarázza meg a könyv címét, de tulajdonképpen az egész könyv fő gondolati szála is e mentén fejthető vissza: (i) a mai mainstream nem képes válaszokat adni a fontos közgazdasági kérdésekre, mert a módszertani formalizmus kalodájában vergődik, (ii) az amerikai tudományos dominancia nem engedi, hogy a változás elinduljon, (iii) a változásnak innen Európából kell indulnia, amelyhez egyébként megvan a megfelelő tudományos muníció is, és a gazdag hagyományokra is támaszkodhatunk.

A 4. fejezet az európai szociális piacgazdasággal foglalkozik, mint az egyik fontos hagyománnyal, amelyet mind leíró, mind normatív szempontból fontosnak ítélt a szerző. A fejezet meggyőzően mutatja be, hogy a második világháború utáni német (nyugatnémet) gazdasági csoda egyik meghatározó eleme a Wilhelm Röpke és Walter Eucken által megfogalmazott szociális piacgazdasági modell alkalmazása volt. A nyolcvanas-keletvenes évek apálya után aztán újból fontos szerepet játszott ez a modell az egyesítés utáni német gazdaság makroegyensúlyának és versenyképességének helyreállítása során. Különösen a költségvetési deficit csökkentése és a munkapiaci rugalmasság emelése során volt hasznos a szociális piacgazdaság elveihez való következetes ragaszkodás.

Csaba László külön alfejezetet szentel annak, hogy világossá tegye a szociális piacgaz-

daság és a jóléti állam modellje közötti különbséget. Szerinte a különbségeket például a következő ellentétpárosokban lehet a legjobban tetten érni: egyéni felelősségvállalás *versus* egyenlő hozzáférés (szociális ellátás állampolgári jogon), verseny *versus* általános protekcionizmus, helyi, decentralizált fejlődés *versus* központi fejlesztés, koncentráció. Ezek az ellentétpárok azt mutatják, hogy a közvélekedéssel ellentétben a két modell egyáltalán nem áll egymáshoz közel, sőt inkább egymásnak ellentétei. Érdeemes azonban hangsúlyozni, hogy a nagyon sarkított következtetésre úgy jutott a szerző, hogy a jóléti állam egy igen erős definícióját használta:

„Jóléti államnak a gazdaság és a társadalom olyan elrendezését nevezzük, ahol a közhatalom rendszeresen és a piaci folyamatok eredményéhez képest jelentősen és tartósan eltéríti a fogyasztás és a rendelkezésre álló jövedelem szintjét és felhasználását.” (98.)

Ebben a felfogásban azonban a jóléti állam nemigen különbözik a volt szocialista országok gyakorlatától, akár a korabeli magyar gyakorlattól sem. Ezt a fogalmi túlhajtást azért érdemes hangsúlyozni, mert a szerző láthatólag nehezen tud megbirkózni azzal a problémával, hogy egyfelől erőteljesen bírálja és fenntarthatatlannak tekinti a jóléti állam modelljét, másfelől nem ítéli el, ellenkezőleg: nagyra értékeli a skandináv országok gyakorlatát és megújulóképességét. Az ellentmondást úgy próbálja feloldani, hogy ezek az országok a jóléti modell egy speciális változatát képviselik, mert a skandinávok a protestáns etika alapján állnak. Ebben a különbségtételben nem tudom követni a szerzőt, a magam részéről én a skandináv országokat a jólétiállam-modell tipikus képviselőinek tekintem.

A jelenleg válságban lévő dél-európai államok és a volt szocialista országok láthatóan

nem a szociális piacgazdaság modelljét követték a válságot megelőző időszakban. Csaba László sorra véve a szóba jöhető modellvariánsokat, igen óvatosan és bizonyos fenntartásokkal, a szociális piacgazdaság modelljét ajánlja alkalmazni ezeknek a bajba jutott országoknak. Ezzel alapvetően egyet lehet érteni, különösen, hogy a szolgai másolástól óva int a szerző, és hangsúlyosnak tartja a modell továbbfejlesztését, áthangszerelését, a lényegi vonások megőrzése mellett. Ehhez talán csak annyit lehetne hozzátenni, hogy érdemesnek látszik a skandináv országok példáját is tanulmányozni ebből a célból, jól lehet az adott esetben egészen más társadalmi és politikai közegben kerülnének alkalmazásra.

Az ötödik fejezet a rendszerváltozás értékelésével foglalkozik, azzal a kérdéssel, hogy vajon a negyed százada elindult folyamatnak miként vonhatjuk meg a mérlegét. A válaszhoz mindenekelőtt azt kell tisztázni, hogy milyen országcsoporthoz vonatkozik az értékelés. Hiszen egészen más utat járt be a FÁK-országok együttese, valamint a délkelet-európai országcsoporthoz és végezetül az Európai Unióhoz csatlakozott országok köre. Ezután a soron következő kérdés az, hogy mihez viszonyítsuk az elért eredményeket. A szerző határozottan képviseli azt az álláspontot, hogy nem szabad a felzárkózás, a solowi feltételes konvergencia kritériumát alkalmazni ezekre az országokra. Ugyanis az általános felzárkózás intézményi és politikai feltételei egyáltalán nem voltak adottak, s így minden tudományos alapot nélkülöz, hogy a rendszerváltozás sikerét vagy sikertelenségét egy olyan cél elérése alapján értékeljük, amelynek a feltételei sohasem álltak rendelkezésre.

A hatodik fejezet azt tárgyalja, hogy a posztkommunista átmenet tanulmányozása mit adott hozzá a világ közgazdaság-tudomá-

nyához. A főirányú közgazdaságtan bázisán kialakított univerzális rendszerváltó reformcsomag, a „stabilizáció–liberalizáció–intézményépítés–privatizáció” négyese elég látványosan megbukott a rendszerváltó országok gyakorlatában. Elsődlegesen azért, mert ezek a javaslatok nem vetettek számot azokkal a konkrét társadalmi és hatalmi viszonyokkal és erőterekkel, amelyek az egyes országokat jellemezték. Hiába alakítják ki a korszerű piacgazdaság keretfeltételeit és intézményrendszerét, a működtetést azok az emberek fogják végezni, akiknek a viselkedését, értékrendjét a múltbeli tapasztalatok és társadalmi kötődések sokkal inkább meghatározzák, mint az újsütetű, kívülről oktrojált szabályok.

További tanulságként rögzíti Csaba László, hogy a kormányzati szektor milyensége (*good governance*) ugyan fontos a gazdasági összteljesítmény szempontjából, de a hosszú távú gazdasági növekedést nem az alkalmazott gazdaságpolitika, hanem a növekedési tényezők mennyisége és minősége határozza meg. A felzárkózó országok tapasztalata azt mutatja, hogy átmenetileg lehet gyorsan növekedni a termelési tényezők extenzív bevonásával, ha van technika- és szerkezetváltási lehetőség. Ennek kimerülése után azonban szükségképpen csökken a korábbi magasabb növekedési ütem. Továbbá, az aktuális növekedési ütem emelése távolról sem tekinthető sikernek, mert ennél sokkal fontosabb, hogy az adott növekedési ütem mennyire tartható

fenn gazdasági, társadalmi és környezeti szempontból. Következésképpen a flowmutatók alakulása mellett igen fontos a stockmutatók alakulása is a közgazdaság-tudományban, mint például a külső adósság vagy a környezet állapotindikátorai.

A gazdasági rendszer egy komplex rendszer, ezért indokolt az óvatos és körültekintő beavatkozás, csak kellő hatástanulmányok után és csak végső esetben célszerű beavatkozni. A közgazdaságtan eszköztárát sokkal szélesebbre kell szabnunk, mint ahogyan az a korábbiakban volt. Nyitni kell a társadalomtudományok irányába. Az átalakuló országok valóságának kíméletlenebb kritikai elemzésére van szükség, mint eddig gondoltuk. Kevesebb engedményt lehet tenni a politikai kozmetika szempontjainak – vonja le a következtetését a szerző.

Csaba László könyve jó szívvel ajánlható a közgazdaság-tudomány iránt érdeklődő olvasóknak. A szerző új közelítésmódot és szemléletet ajánl a megcsontosodott mainstream nézetekkel szemben. Élvezetes stílusban megírt munka, sok ténnyel és fontos elméletlettörténeti adalékokkal. A könyv olvasása izgalmas intellektuális kalandot ígér, amelyhez valóban szakavatott túravezetőt kapunk. (Csaba László: *Európai közgazdaságtan. Budapest: Akadémiai Kiadó, 2014., 198 p.*)

Mellár Tamás
közgazdász